

Konfederalizacija ili dezintegracija Belgije

Dražen Dumančić

**Federalizam je uveden prilično
kasno, premda je već nakon
Prvoga svjetskog rata sve
ukazivalo na to da zemlja treba
krenuti upravo putem federalizacije**

Od parlamentarnih izbora 2007. traje duboka politička kriza u Kraljevini Belgiji. Uzrok su joj stalne napetosti između Flamanaca na sjeveru i Valonaca na jugu zemlje, izazvane nesuglasjem o reformi države. Globalna financijska kriza nakratko je potisnula u drugi plan politička previranja s obje strane jezične granice, ali postupnim oporavkom tržišta stari je sukob ponovno zauzeo središnje mjesto u nacionalnoj političkoj areni. Premda su bili najavljavani kao povijesni, parlamentarni izbori od 13. lipnja 2010. nisu donijeli ništa što bi rezultiralo brzim i učinkovitim rješenjem krize. Mnogi ekonomski i politički analitičari smatraju da je riječ o jednoj od najozbiljnijih kriza s kojom se ova podijeljena država suočila od svog osnutka 1830.

Društveni rascjepi i političke polarizacije

Korijeni društvenih i političkih sukoba sežu do osnutka Belgije kao države. Prije neovisnosti zemljom su vladali različiti vladari, ali je razdoblje francuske okupacije (1794-1815) osobito snažno utjecalo na izgradnju institucija moderne države. Napoleonska era ostavila je u Belgiji vrlo organizirane i centralizirane političke strukture po uzoru na Francusku. Sve do polovice 20. stoljeća Belgijom je politički i ekonomski dominirala manjinska francuska elita. S obzirom na to da demografska većina nije govorila francuski nego nizozemski, jezik je postajao sve značajnije političko pitanje, koje se ipak nikad nije pokušalo riješiti silom. Brz gospodarski razvoj Flandrije u posljednjih pola stoljeća učinio je tu pokrajinu privlačnom stranim ulagačima, a istodobno propadanje teške industrije i ugljenokopa u Valoniji rezultiralo je i promjenom političke moći u korist Flamanaca, koji čine 58 posto stanovništva današnje Belgije. Jezične, ekonomske

Dražen Dumančić, završio doktorski studij iz komparativne politike, piše disertaciju "Politički sustav Belgije: od konsocijacije do dezintegracije". Zaposlen kao voditelj korporativnih komunikacija u Privrednoj banci Zagreb. E-pošta: drazen.dumancic@pbz.hr

i političke razlike između nizozemskoga govornog područja u Flandriji i francuskoga govornog područja u Valoniji proizvele su duboke rascjepa i političke polarizacije u belgijskom društvu i državi. Belgija je duboko podijeljena ili segmentirano društvo. Društveni rascjepi nastali su duž starih vjerskih i klasnih, te novijih jezičnih i etničkih polarizacija stanovništva zemlje. Političkim životom Belgije dominirala su tri pitanja (Lowrin, 1966):

- vjersko pitanje koje se tiče odnosa crkve i države, posebno na području školstva. Iz tog konflikta proistekle su Liberalna i Katolička stranka;
- socijalno pitanje koje je proizašlo iz zahtjeva radničke klase za jednakim građanskim i socijalnim pravima, što je rezultiralo nastankom treće tradicionalne stranke – Socijalističke stranke;
- jezično pitanje proisteklo iz suprotstavljanje flamanskih i frankofonskih Belgijaca, koje se izražava i kao sukob dviju jezičnih zajednica (nizozemske i francuske), i kao sukob dviju regija (Flandrije i Valonije). Regionalni sukob danas ima još jednu dimenziju i očituje se u napetostima između tri regije: Flandrije, Valonije i dvojezičnog Bruxellesa.

Jezični je sukob u određenoj mjeri pacificiran primjenom različitih obrazaca upravljanja konfliktom, koji se ubrajaju u institucionalne aranžmane konsocijacijske demokracije. Ukratko, to je obrazac izbjegavanja konflikta tako što se sukobljenim skupinama daje, među ostalim, visok stupanj autonomije u upravljanju vlastitim poslovima. Premda standardni obrasci konsocijacijske demokracije nisu više djelotvorni, oni su bili osnova duboke reforme belgijske države. U pet reformi države 1970, 1980, 1988-1989, 1992-1993. i 2001. dano je više moći i ovlasti jezičnim zajednicama i regijama, a ustavnom reformom 1993. Belgija je ozakonila puni federalni sustav. Federalizam nije, međutim, bio zamišljen kao krajnji ishod reformi; naprotiv, prvom reformom države nastojale su se smanjiti etničko-jezične tenzije tako da se izbjegne ozakonjenje federalizma. Federalizam je uveden prilično kasno, premda je već nakon Prvoga svjetskog rata – neki autori misle, doduše, da je prijelomnica bio Drugi

njegove periferije (Swenden, Brans i De Winter, 2006; Swenden, 2006). Unitarna država demontirana je postupno, pa je zemlja prošla vrlo dug proces slabljenja političkog centra. Postupno je decentralizirana prijenosom ovlasti na tri regije – Flandriju, Valoniju i dvojezični Bruxelles i na tri jezične zajednice – nizozemsku, francusku i njemačku (potonja zajednica na istoku zemlje čini samo jedan posto stanovništva). U nadležnosti federalne država ostali su obrana, vanjski poslovi, proračun, socijalna skrb i sudstvo, u nadležnosti regija prešli su socijalo-ekonomska pitanja i zapošljavanje, a jezičnih zajednica obrazovanje i kultura. Regije i zajednice mogu zaključivati međunarodne ugovore i sporazume vezane za područja pod njihovom jurisdikcijom.

Pomicanje težišta sa starih vjerskih i klasnih na nove etničko-jezične rascjepa nije rezultiralo potpunom promjenom odnosa. Premda teritorijalna podjela zemlje nije nova, ona značajno utječe na način na koji funkcionira stari konsocijacijski oblicima društvenih segmenata. Katolički segment organiziran je u Kršćansko-demokratsku stranku i s njom povezane aktere u Flandriji, dok u Valoniji dominira Socijalistička stranka. Regionalna je autonomija omogućila da te dvije najsnažnije političke snage u zemlji još više ojačaju i postanu pokretačka snaga decentralizacije zemlje.

Slučaj BHV: izborna jedinica kao državni problem

Prekretnica u političkoj povijesti Belgije bila je ustavna reforma 1970. koja je postavila temelje buduće federalne države. Tom je reformom uvedena jasna podjela između jezičnih zajednica na razini političkih elita, tako da svaki član nacionalnog parlamenta pripada nizozemskoj ili francuskoj govornoj skupini. Podjela je utemeljena na jezičnoj granici koja je utvrđena 1963, a mijenja se prema posebnom zakonu i sukladno jezičnom cenzusu. U praksi to znači da svaki zastupnik u parlamentu koji je izabran u jednojezičnoj izbornoj jedinici automatski pripada toj jezičnoj skupini, osim zastupnika koji se biraju u dvojezičnoj izbornoj jedinici Bruxelles-Halle-Vilvoorde (BHV), koji slobodno biraju kojoj će jezičnoj skupini pripadati. Ta je izborna jedinica gorući problem između Flamanaca i Valonaca, kamen spoticanja u aktualnim pregovorima izbornih pobjednika s obje strane jezične granice, a bila je i povod pada posljednje belgijske vlade. Izborna jedinica BHV obuhvaća dvojezičnu regiju Bruxelles (frankofonska enklava u Flandriji) i jednojezični flamanski kanton Halle-Vilvoorde s 35 općina koje pripadaju Flandriji, a u kojima je velik udio frankofonskog stanovništva koje ima pravo na sudu i s lokalnom upravom komunicirati na francuskom jeziku. S obzirom na to da je BHV dvojezičan, to frankofonskom stanovništvu omogućuje da glasuje za frankofonske stranke, što ne bi moglo činiti kad bi ta izborna jedinica bila podijeljena. Niz se godina bezuspješno pokušava pronaći rješenje za tu izbornu jedinicu, koju je i Ustavni sud proglasio neustavnom. Flamanska strana traži podjelu, što bi onemogućilo da frankofonski birači ubuduće glasuju za frankofonske stranke. Valonska strana to odbija i traži širenje briselske regije na dominantno frankofonske općine u kantonu Halle-Vilvoorde, tako da bi se Bruxelles, u kojemu živi više od 80 posto frankofonskog stanovništva,

Prekretnica u političkoj povijesti Belgije bila je ustavna reforma 1970. koja je postavila temelje buduće federalne države

svjetski rat – sve ukazivalo na to da zemlja treba krenuti upravo putem federalizacije. Tada su samo radikalne regionalističke stranke vidjele federalizam kao poželjnu soluciju. Postupna politička evolucija koje ja vodila ka federalizaciji zemlje odvijala se prema klasičnome belgijskom obrascu: najprije bi se pustilo da se tenzije razvijaju, a tek bi se potom tražio kompromis među sukobljenim stranama. To objašnjava zašto je belgijski federalizam hibridan – bipolaran i centrifugal – te zašto uključuje regije i zajednice i prati teritorijalno načelo, s iznimkom Bruxellesa i broj 4 - prosinac 2010.

mogao zemljopisno povezati s Valonijom. Zbog sve većeg naseljavanja periferije Bruxellesa frankofonskim stanovništvom, flamanske lokalne vlasti poduzimaju različite mjere kako bi te općine ostale pretežno flamanske, to jest kako bi se spriječila njihova frankofonizacija. Frankofonski mediji izvješćuju da se u nekim općinama provodi i jezična diskriminacija u sprezi lokalnih vlasti i agencija za nekretnine, te frankofonskim Belgijcima onemogućuje da kupuju kuće i stanove.

Nikada nije bilo potpuno jasno kamo vode državne reforme, osim što se njima nastojalo osigurati funkcioniranje sustava (Deschouwer, 2006). Ustavne promjene slijedile su logiku separacije tako što su regijama i zajednicama dodjeljivane ovlasti središnje države. Zahtjevi flamanske većine da se nastavi federalizacija zemlje vode k prestrukturiranju postojećega federalnog u konfederalni model s vrlo velikom autonomijom regija i zajednica.

Politički dekor uoči parlamentarnih izbora 2010.

Rezultati parlamentarnih izbora 2010. potvrdili su očekivanja. Najviše glasova dobili su flamanski nacionalisti Barta De Wevera iz Novoga flamanskog saveza (N-VA), osvojivši 27 od 150 mjesta u donjem domu federalnog parlamenta. Slijede ih s 26 mandata valonski socijalisti (PS), koje predvodi frankofonski političar Elio Di Rupo. Ishod izbora ukazao je na to da će pregovori glavnih stranačkih aktera o vladi biti dugotrajni i teški, te da će zemlja neko vrijeme biti zaokupljena maratonskim procesom formiranja koalicijske vlade. Ni nakon više od stotinu dana od izbora, federalna vlada nije bila formirana, a zemlju je vodila privremena administracija Yvesa Letermea, koja zbog ograničenih ovlasti ne može ni inicirati ni donositi bitne odluke, nego samo održavati *status quo* i obavljati protokolarne poslove. Odgađanje formiranja vlade može imati ozbiljne političke i ekonomske posljedice, jer je Belgija prema visini javnog duga na trećem mjestu u eurozoni iza Grčke i Italije, tako da ulagači krajnje pažljivo prate razvoj političkih događaja. Belgija je 1. srpnja od Španjolske preuzela polugodišnje predsjedanje Vijećem Europske Unije, koje će zbog unutarnje nestabilnosti proteći rutinski i neambiciozno. Valja podsjetiti da je nakon parlamentarnih izbora 2007. formiranje vlade trajalo čak devet mjeseci, najdulje u povijesti zemlje, te je zamalo dovelo do potpune političke paralize sustava. Ondašnji izborni pobjednici flamanski kršćanski demokrati (CD&V) Yvesa Letermea, zajedno s flamanskim liberalima (Open VLD) i Novim flamanskim savezom (N-VA), s jedne strane, te frankofonske stranke Humanistički demokratski centar (CDH), Reformatorski pokret (MR) i Demokratska frankofonska fronta (FDF), s druge strane, bezuspješno su pokušavali formirati koalicijsku vladu desnog centra. Glavni predmet prijepora bila je izborna jedinica Bruxelles-Halle-Vilvoorde. Nakon pet propalih pokušaja da se sastavi vlada, kralj Albert II. apelirao je na vođe stranaka da ostave po strani svoje partikularne interese i podrže privremenu vladu Guya Verhofstadta, koja je formirana nakon 196 dana kako bi se mogao usvojiti proračun za 2008. a njezini su se članovi unaprijed dogovorili da će odstupiti u roku od tri mjeseca. Vladu je činila koalicija pet stranaka (Open VLD, MR, CD&V, PS i CDH). U ožujku 2008. napokon je formirana koalicijska

vlada na čelu s izbornim pobjednikom, flamanskim kršćanskim demokratom Yves Letermeom, a činile su je iste stranke koje su bile i u privremenoj vladi. Za Letermeova mandata političko stanje se pogoršalo, čemu je nemalo pridonijela financijska i ekonomska kriza uvezena iz SAD-a. Nakon devet mjeseci Leterme je odstupio s dužnosti premijera zbog utjecaja vlade na sudstvo u slučaju spašavanja Fortis banke, najveće belgijske banke koja je bila među prvim velikim europskim bankama koje je pogodila američka kriza. Afera oko prodaje Fortis banke francuskoj BNP Paribas Letermeu je postala težak teret, te je podnio ostavku koju je kralj prihvatio. Kralj je državni poglavar i, kao većina europskih monarha, nema zakonodavnu i izvršnu vlast, pa nije ni politički odgovoran za stanje u zemlji. Ipak, on ima pravo nominirati *formateur* vlade, a u tome je Albert II. vrlo aktivan.

Letermea je zamijenio Herman van Rompuy, flamanski kršćanski demokrat i predsjednik Predstavničkog doma parlamenta, koji je prisegnuo u prosincu 2008. i postao treći belgijski premijer u godinu dana. Rompuyova vlada nije dugo trajala, jer je premijer u studenome 2009. otišao na mjesto predsjednika Europskog vijeća. Leterme, koji je u međuvremenu obnašao dužnost ministra vanjskih poslova, postaje premijer po drugi puta. U drugom mandatu mu se prigovaralo, osobito iz redova flamanskih stranaka, kako se više bavio organiziranjem diplo-

Flamanska neovisnost je ključna točka u programu Novoga flamanskog saveza

matkih konferencija nego reformom države. Druga Letermeova koalicijska vlada bila je kratka daha, nije izdržala ni šest mjeseci, a pala je u travnju 2010. nakon što su flamanski liberali iz Open VLD-a napustili vladajuću koaliciju zbog neprovođenja reformi i neuspjeha u pronalasku rješenja za kontroverznu izbornu jedinicu Bruxelles-Halle-Vilvoorde. Open VLD je ultimativno tražio da se hitno pronađe rješenje za glasovanje frankofonskog stanovništva u flamanskim općinama oko Bruxellesa, koje imaju poseban status. Očito su tim potezom htjeli podići rejting stranke, preuzimajući dio političkog programa flamanskih stranaka koje se zauzimaju za neovisnost Flandrije. To je, ukratko, "politički dekor" u okviru kojega su održani prijevremeni parlamentarni izbori 2010.

Rezultati parlamentarnih izbora 2010.

Belgija je podijeljena na 11 izbornih jedinica: pet ih je u Flandriji, pet u Valoniji, a jednu čini dvojezični okrug BHV. Izlazak na izbore je zakonski obvezatan, pa je na njima glasovalo više od 89 posto od 7,7 milijuna registriranih birača. Biral se 150 članova Predstavničkog doma i 40 članova Senata. Senat, inače, ima 71 mjesto, ali se samo 40 senatora bira izravno, 21 senatora biraju Vijeća zajednica, a 10 se kooptira. Bilo je čak 5,8 posto nevažećih glasova na razini cijele zemlje, najviše kao posljedica hotimične biračke apstinencije (*blank votes*). U nizozemskoj jezičnoj regiji Flandriji pobjedili su flamanski nacionalisti iz Novoga flaman-

skog saveza (NV-A) na čelu s Bartom De Weverom, osvojivši 27 mjesta i zabilježivši impresivan porast od čak 19 mandata. Usporedbe radi, na prethodne izbore 2007. Novi flamanski savez izašao je zajedno s flamanskim kršćanskim demokratima Yvesa Letermea i zajedno su osvojili 30 mandata. Prvi put u povijesti jedna je netradicionalna stranka – dakle ni kršćanski demokrati, ni liberali, ni socijaldemokrati – dobila tako veliku potporu birača u Flandriji. Uspjeh je tim dojmljiviji što su se kao nova stranka na izborima 2003. borili za prelazak izbornog praga. Najveći su gubitnici izbora bili flamanski kršćanski demokrati bivšeg premijera Letermea. Ta je tradicionalna stranka prvi put osvojila manje od 20 posto glasova i stekla samo 17 mjesta u donjem domu. Zbog izbornog poraza predsjednica stranke Marianne Thyssen odmah je podnijela ostavku, premda je kao potencijalna kandidatkinja za premijerku mogla biti prva žena u povijesti na čelu belgijske vlade.

Zašto su flamanski nacionalisti postigli tako dobar rezultat? Mnogi misle da odgovor na to pitanje treba tražiti u vođi stranke Bartu De Weveru (39), mladom političaru koji se biračima obraća jednostavnim i razumljivim jezikom. On progovara o temama o kojima drugi šute i čvrsto vjeruje da će Flandrija evoluirati u državu članicu Europske Unije. Svjestan je da se to neće dogoditi preko noći, kao i da 70 posto Flamanaca nije glasovalo za N-VA. Bart De Wever je tijekom kampanje obećao da će ograničiti moć federalne vlade na području obrane i vanjskih poslova, te prenijeti nadležnost za sudstvo i socijalnu skrb na vlade zajednica. Flamanska neovisnost je ključna točka u programu Novoga flamanskog saveza. On, među ostalim, zagovara jaču kontrolu bankarskih aktivnosti i rejting agencija, zaustavljanje "kulture pohlepe" i pretjerano velikih bonusa, te uvođenje poreza na špekulativno trgovanje.

Novi flamanski savez (Nieuw-Vlaamse Alliantie, N-VA) mlada je politička stranka. Osnovana je 2001. i politički je nasljednik Volksunie (1954-2001). N-VA zagovara pravo naroda na samoodređenje kao temeljno načelo međunarodnog prava, prema kojemu Flandrija ima pravo i sve uvjete da postane samostalna država: stalno stanovništvo, teritorij s jasnim vanjskim granicama, izravno izabran parlament koji bira flamansku vladu i međunarodno priznanje kroz ugovore koje već zaključuje s drugim državama. N-VA upozorava na to da Flamance ne treba podcjenjivati, jer s oko šest milijuna stanovnika – današnja Belgija ima oko od deset i pol milijuna stanovnika – Flandrija bi bila na 95-om mjestu od 193 zemlje svijeta, a prema bruto nacionalnom proizvodu čak na 24-om mjestu. Na N-VA se gleda kao na stranku koja ima kapacitet deblokirati političko stanje u zemlji, pa za De Wevera uspjeh na izborima nije bio neočekivan, premda većina Flamanaca još uvijek ne želi trenutačan i konačan raspad države. Kao izbornom pobjedniku kralj mu je ponudio mjesto *formateur* vlade, ali je De Wever, očekivano, odbio ponudu. Naime, kao belgijski premijer morao bi se zauzimati za opstanak federalne Belgije, što je suprotno programu stranke koju vodi.

Kralj Albert II. stoga je ulogu *formateur* vlade ponudio izbornom pobjedniku s druge strane jezične granice – vođi valonskih socijalista. Socijalistička stranka (PS), koju vodi Elio Di Rupo, osvojila je 26 mjesta te zajedno s flamanskim socijalistima koji imaju 13 mjesta čini najveću političku grupaciju u belgijskom

broj 4 - prosinac 2010.

parlamentu. Novi flamanski savez nema, naime, sestrinsku stranku u Valoniji. Elio Di Rupo ima velike izgleda postati prvi frankofonski premijer Belgije nakon više od 30 godina. Ključna poruka valonske Socijalističke stranke (SP) tijekom izborne kampanje glasila je da "samo stabilna država može osigurati sigurna radna mjesta". Valonski socijalisti zauzimaju se za održanje federalne strukture države, a njihov je predsjednik obećao da će se uključiti u konstruktivan dijalog s flamanskim strankama kako bi se došlo do dogovora o jedinstvu države.

Socijalisti su tradicionalna valonska politička stranka koja je za mnoge Flamance utjelovljenje svega lošeg u Valoniji: nezaposlenosti, osiromašenja, klijentelizma i korupcije. Elio Di Rupo (59) iskusan je političar, doktor kemije, koji potječe iz zajednice talijanskih doseljenika koja je najbrojnija doseljenička zajednica u Belgiji nakon marokanske. Njemu bi se kao potencijalnom premijeru moglo zamjeriti što nije znao ili nije htio znati za skandale koju su se vezivali za njegovu stranku u prošlosti, te što slabo govori nizozemski. Tijekom kampanje valonski socijalisti, koje mnogi smatraju najljepijom strankom u Europi, isticali su važnost jače financijske regulacije i nadzora financijskih tržišta, podržavali su zamisao o uvođenju poreza od 0,05 posto na financijske transakcije, te se zauzimali za oštriju borbu protiv proširenih poreznih prijevара i utaja u zemlji, kao i za osnivanje Europske javne agencije za kreditni rejting i Europskog fonda solidarnosti koji će zaštititi države članice od napada špekulanata.

Socijalisti su tradicionalna valonska politička stranka koja je za mnoge Flamance utjelovljenje svega lošeg u Valoniji: nezaposlenosti, osiromašenja, klijentelizma i korupcije

Flamanski secesionisti i valonski socijalisti kao koalicijski partneri trebali bi pronaći zajedničku platformu za pregovore o tri bitna područja: fiskalnoj konsolidaciji, socijalo-ekonomskim pitanjima i reformi države odnosno reformi federalnih institucija iz 1993. Prvi je pokušaj formiranja Vlade propao. Di Rupo je bezuspješno pokušavao pomiriti zahtjeve Flamanaca za većom samostalnošću Flandrije s interesima frankofonskih Valonaca koji strahuju da bi taj proces naposljetku doveo do raspada zemlje. Na valonske prijedloge Flamanci su postojano odgovarali kratkim *ne*. Kako nije uspio postići dogovor s Novim flamanskim savezom i kršćanskim demokratima, Di Rupo je podnio ostavku na mjesto *formateur* vlade. Ostavka vođe belgijskih socijalista uvela je zemlju u još dublju političku krizu. Nakon što je prihvatio ostavku kralj je imenovao medijatore, predsjednike parlamentarnih domova, jednoga iz frankofonske, a drugoga iz nizozemske jezične skupine, koji su trebali intenzivirati aktivnosti koje bi dovele do obnove pregovora. U međuvremenu je imenovana radna skupina koju čine stručnjaci i političari s obje strane koja treba pronaći prihvatljivo rješenje problema, i to najprije u segmentu financiranja i strukturnog refinanciranja

Bruxellesa kojemu kronično nedostaje novca. U Bruxelles sva-kodnevno dolaze na posao stotine tisuća ljudi koji ne plaćaju poreze gradu. Stopa nezaposlenosti u Bruxellesu čak je viša nego u Valoniji. Predsjednici oba doma parlamenta nastavit će posredovati i uspostavljati kontakte s drugim strankama koje imaju koalicijski potencijal kako bi se postigao dogovor o svim poglavljima državne reforme. Dogovor o socijalno-ekonomskim pitanjima bit će iznimno težak, a to se ponajviše odnosi na pitanja socijalne skrbi i subvencija. Subvencije koje Flandrija daje Valoniji stalno rastu: primjerice, 1990. posrijedi je bio iznos od 4 milijarde eura koji je 2007. narastao na čak 10 milijardi eura.

U konačnici, dogovor uvijek ovisi o ustupcima dviju strana, a Belgija ima bogatu tradiciju pogodbenjačke politike. Hoće li opet biti postignut znani belgijski kompromis? Iz sadašnje se perspektive ne vidi veći napredak, ali još uvijek nije ni sve izgubljeno. Pregovori još traju. Treba, ponajprije, riješiti sudbinu izborne jedinice BHV. A njezina podjela neizbježno vodi ka konfederalizaciji zemlje.

Literatura

- Belgian Federal Government, www.belgium.fgov.be
- Deschouwer, K. (2006). And the Peace Goes On? Consociational Democracy and Belgian Politics in the Twenty-First Century. *West European Politics*. (29) 5:895-911.
- Hooghe, L. (2004). Belgium: Hollowing the Center U: Bermeo, N., Amoretti, U. (ur.) *Does Federalism Matter? Political Institutions and the Management of Territorial Cleavages*. Baltimore: Johns Hopkins Press, str. 55-92.
- Institut français d'opinion publique (IFOP), www.ifop.com
- Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (ISPO), <http://www.kuleuven.be/ispo>
- La libre*, www.lalibre.be
- Le Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), <http://www.crisp.be>
- Le Pôle interuniversitaire sur l'opinion publique et la politique (PIOP), www.piop.be
- Le soir*, www.lesoir.be
- Lorwin, V. R. (1966). Belgium: Religion, Class and Language in National Politics. U: Dahl, R. A. (ur.) *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven i London: Yale University Press, str.147-187.
- Swenden, J., Brans, M., De Winter, L. (2006). The Politics of Belgium: Institutions and Policy under Bipolar and Centrifugal Federalism. *West European Politics*. (29) 5:863-873.
- Swenden, J. (2006). Will It Stay or Will It Go? – Federalism and the Sustainability of Belgium. *West European Politics*. (29) 5: 877-894.

